

AARDRIJKSKUNDIG

17 8060/3

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN,

BJEENGEBRAGT

DOOR

A. J. van der Aa,

onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden.

DERDE DEEL.

CEN D.

Te Gorinchem, bij
JACOBUS NOORDUYN.

1841.

over; zoodat het tot eenen inlandschen oorlog zoude zijn gekomen, indien de Staten der Vereenigde Nederlanden niet tusschen beiden waren getreden en de dadelijkheden gekeerd hadden. Twee jaren hierna is deze twist bijgelegd.

Toen LODEWIJK XIV, Koning van Frankrijk, in het jaar 1672, zoo plotselijk de Vereenigde Nederlanden overviel, had Graaf GEORGE FREDERIK wel de onzijdigheid voor zijn graafschap, zoowel van den Koning van Frankrijk, als van den Prins van Oranje verzocht en bekomen, maar des niettegenstaande had het zeer veel van het krijgsvolk te lijden.

Aangezien de Waal en Merwe, en bij gevolg ook de Linge, wegens het verstoppjen en verzanden van den Rijn bij Schenkeschans, altoos zeer hoog en vol water waren, in zoo verre, dat de molens, aan de Vliet; en den Horn geplaatst, het binnenwater tot die hoogte niet konden opmalen, zoodat het Broek of de lage landen gemeenlijk onder water stonden, en de Lek zoo laag werd, dat men haar niet meer kon bevaren, werd in het jaar 1701 goedgevonden de waterlozing op deze rivier te maken: daartoe verkoos men de plaats, het Spoel genaamd, om daar eene sluis in den Lekdijk aan te leggen en molens op te rigten. Dit werd door de meeste Ingelanden ten sterkste afgekeurd, die van oordeel waren, dat de bedoelde waterlozing niet weinig kosten en gevoegelijker konde geschieden, wanneer men langs den Diefdijk de Wetering een weinig verwijdde, eene opening door den Lekdijk, bij de kapel van Golberdingen groef, aldaar eene kleine sluis maakte, om alzoo het water door den Golberdingschenwaard, beneden Everdingen, dus een uur lager, in de Lek te lossen, te meer, daar men de achtermolens er toe gebruiken konde, die het water in de Vliet malen, welk water, wanneer de Linge te hoog was, in de Lek zoude uitloopen. Niettegenstaande den tegenstand der meeste Ingelanden, en de bijgebragte overtuigende redenen, werd het eerste ontwerp, dat zoo kostbaar en haghelijk was, doorgedreven; men groef eene wijde molenvliet, bezette die met hooge kaden, groef den dijk door en bouwde eene groote steenen sluis. De molens, die op de Vliet hadden gemalen, werden hier gebragt. Men bouwde voor- en achtermolens, en men was zeer verheugd over deze nieuwe waterlozing, doch deze vreugd was van korten duur. Om de Betuwe voor eenen vijandelijken inval te dekken, de Rijn, Lek en IJssel bevaarbaar te maken, en de Waal, die zoo vol water was, dat telkens de dijken doorbraken, te verligten, werd eene doorsnijding bij Pannerden tot in den uitgedroogden Rijn gegraven, hetwelk thans het Pandersche Gat genaamd wordt. Hierdoor kwam het Rijnwater in de Lek en den IJssel, terwijl het water in de Waal, de Merwede, en bijgevolg in de Linge, zeer verminderde. Toen stonden de molens stil en konden niet malen, het lage land was gestadig blank, zoodat men eindelijk genoodzaakt werd de molens weder omtrent den Braadäal op hunne oude standplaats te brengen, om even als te voren op de Oude-Vliet te malen, en het water als van ouds, door den Horn in de Linge te lossen.

Het wapen van het graafs. CULEMBORG bestaat in een schild van goud, beladen met drie zuilen van keel (rood), staande twee en een.

CULEMBORG, kant., prov. Gelderland, arr. Tiel; palende N. aan de Lek, O. aan het kant. Tiel, Z. aan het kant. Geldermalsen, W. aan het Zuid-Hollandsche kant. Vianen.

Het bevat de volgende 5 gemeenten: Culemborg, Buren, Beusichem, Buurmalsen, Beest, en daarin ruim 11,000 inw.

CULEMBORG, gem. in het graafs. *Culemborg*, prov. *Gelderland*, *Benedendistrikt*, arr. *Tiel*, kant. *Culemborg* (22 m. k., 8 s. d.); palende N. aan de Lek, O. aan de gem. Beusichem, Z. aan Beest, W. aan de Zuid-Hollandsche gem. Everdingen.

Zij bevat de st. Culemborg, een gedeelte van het d. Golberdingen en de buurt Redichem of Rekum, telt ruim 4900 inw., die meest hun bestaan vinden in den handel en den landbouw; ook heeft men er stoelenmakerijen, steenovens, eene branderij, eene aardappelsiroopfabriek en eene looijerij van inlandsche huiden.

De Herv., die er 2000 in getal zijn, maken eene gem. uit, welke tot de klass. van *Tiel*, ring van *Culemborg* behoort, en door twee Predikanten bediend wordt. De eerste, die in deze gem. het leeraarsambt heeft waargenomen, is geweest, in de jaren 1565 en 1566, zekeren GERARDUS, onder de later alhier gestaan hebbende Predikanten verdienen de om hunne schriften beroemde BERNARDUS DE MOOR en WILHELMUS ALBERTUS BACHENE vermelding. Het beroep is eene koninklijke collatie.

De Evang. Luth., wier getal hier 200 beloopt, vormen, met die van eenige d. uit den omtrek, eene gem., welke 500 zielen telt, en tot den ring van *Utrecht* gerekend wordt. Als eerste Predikant heeft in die gem. gestaan VALENTIJN KLIJNSMIT, die in het jaar 1676 herwaarts kwam en in het jaar 1680, om zijne groote bekwaamheid door ERNST, Hertog van *Saksen-Hilborghausen* tot Superintendent in zijne landen werd aangesteld. Het beroep geschiedt door den kerkeraad.

De R. K. van welke men er 2200 aantreft, maken eene stat. uit, welke tot het aartspr. *Utrecht* gerekend en door eenen Pastoor en eenen Kapellaan bediend wordt.

De R. K. der oude Clerézy of Jansenisten, welke er 400 zielen tellen, vormen eene stat., welke door eenen Pastoor bediend wordt.

De Israëlitén, van welke er ongeveer 150 wonen, hebben hier eene Synagoge, waarin de dienst verrigt wordt door eenen Meester.

Men telt in deze gem. 5 scholen, welke te zamen gemiddeld door 400 leerlingen bezocht worden.

De stad CULEMBORG ligt 4 u. N. W. van Tiel, omtrent 2 u. O. ten Z. van Vianen, en 6 u. N. O. van Gorinchem, aan de linkerzijde der Lek, in een zeer aangenaam oord, omringd van breede grachten, fraaije singels, heerlijke dreven en vruchtbare boomgaarden; 51° 57' 28" N. Br. 22° 53' 27" O. L.

Het is een net plaatsje, dat in het jaar 1518 een beschreven stadsregt bekam. Onder de regten en vrijheden in dien tijd aan de poorteren van CULEMBORG gegeven, wordt ook gewaagd van het regt van vrij verblijf voor zulken, die voor hun goed gedrag borgstellen konden en wilden, zoodat er de Heer geen nadeel van te vreezen heeft. Het regt van vrijgeleide, voor bankbreukigen en zekere misdadigers, zou, naar men wil, van overoude tijden den Culemborgers toegekomen hebben. Ook werd er te CULEMBORG aan ongelukkigen, of die vóórwendden zulks te zijn, nog tot aan de omwenteling van het jaar 1795, bescherming verleend; doch alleen bij voorraad en tot weder opzeggens toe, wanneer bleek dat hun voorgeven valsch was. Op de meeste misdaden waren, in de oude stads regten, geldboeten gesteld. Ook werd er in toegelaten, dat men zich van vonnissen van Schepenen van CULEMBORG, op het hof te Arnhem mogt beroepen.

De stad was vroerheen bloeiender en heeft vooral veel geleden door het verplaatsen van de hier gevestigde geweerfabriek naar Luik, het-

welk gedurende onze vereeniging met Frankrijk geschied is, en vele inwoners naar elders heeft doen verhuizen.

CULEMBORG is in drie blokken verdeeld, zijnde de Binnenstad, de Havendijk en de Nieuwstad, geheeten. Deze drie blokken zijn door muren en grachten van elkander gescheiden. De binnenstad is het oudste en aanzienlijkste gedeelte der stad. De Nieuwstad is wel het grootste in omtrek doch zeer ijl gebouwd en bewoond. De Havendijk, dat het kleinste blok is, wordt veel bewoond door schippers. Er zijn vier poorten als: de Lekpoort ten N., de Slotpoort ten O., de Zandpoort ten Z. en de Golberdingschepoort ten W. Bovendien had men er vroeger nog twee binnen poorten, de Havenpoort en de Lankmeerpoort geheeten, van welke de laatste echter afgebroken is.

Men heeft er eene, in 1518, op bevel van ANTHONIS VAN LALAING en ELIZABETH VAN CULEMBORG, gegraven haven. — Men telt er ongeveer 50 straten en drie markten, zijnde de Grootemarkt, de Vischmarkt en de Varkenmarkt. — Er worden vier vrije markten gehouden, zijnde twee paardenmarkten, beginnende de eerste Vrijdags voor halfvasten en eindigende Zaturdags in de volgende week; de tweede Maandag na Pinksteren; ééne magere ossen-, koeijen-, schapen- en varkenmarkt, die Dingsdags na beloken Paschen begint en tot den eersten Dingsdag in Mei duurt, en ééne vette beestenmarkt, ingaande den 21 October en eindigende den 25 dierzelfde maand, ofschoon zij iederen Dingsdag voortgezet wordt, tot den derden Dingsdag in November. De kernis valt in zondags na Pinksteren en duurt acht dagen. — CULEMBORG telt binnen zijne wallen ruim 4000 inw.

Onder de openbare gebouwen plagt vooral het grafelijk slot of Kasteel te Culemborg uit te munten, hieraan zullen wij echter een afzonderlijk art. wijden; zie dus hieronder CULEMBORG (KASTEEL VAN).

Het stadhuis, staande aan het einde der *Groote markt*, is in het jaar 1554 gebouwd door ANTHONIS VAN LALAING, Graaf van *Hoogstraten* en ELISABETH VAN CULEMBORG. Het rust op zware kluizen en kelders, in welke vroeger de Vleeschhal gehouden werd, doch die thans tot wijnkelders dienen, heeft van voren eene zeer hooge stoep, tot welke men ter wederzijde langs onderscheidene blaauwe arduinsteenen trappen opklimt. De borstwering van de stoep is versierd met vier leeuwen, van welke de twee benedenste ieder het wapen der stad en de twee bovenste ieder dat der toenmalige Heeren van CULEMBORG vasthouden. Het gebouw is zeer hoog, en pronkt met eenen sierlijken, doorluchtigen toren van twee verdiepingen.

Vroeger is hier eene Munt geweest, waarvan het gebouw in de *Ridderstraat* stond, en thans dient tot looijerij, zijnde het sedert jaren niet meer tot Munt gebruikt.

De Hervormde kerk was vóór de Reformatie aan de H. BARBARA toegewijd.

De eerste kerk te CULEMBORG was gebouwd door JAN I, Heer van *Culemborg*, maar moet van geen zeer grooten omvang geweest zijn, en werd, naar het schijnt in of even voor het jaar 1510 vervangen door eene, die JAN II, Heer van *Culemborg*, deed bouwen. Zeker gaat het dat zij in het gezegde jaar met toestemming van GUIDO VAN AVENNES, den twee en veertigsten Bisschop van Utrecht, gescheiden is van de moederkerk te Beusichem, waartoe zij tot dus verre behoord had. Ruim honderd jaren later, namelijk, in het jaar 1421, werd zij tot eene kollegiale kerk verheven door HUBERT V, Heer van *Culemborg*, die er een kapittel van acht kannonniken in stichtte. Er waren in deze kerk vier vikarijen;

als: eene gesticht door GERRIT CESAR, in het jaar 1424; eene van den *H. Geest*, gesticht den 5 December 1455, door WOUTER VAN DICHTEREN en JAN GIJSBERTS BORG. Bovendien bevatte zij onderscheidene kapellen. Nadat zij in het jaar 1654 weder door den bliksem in brand geraakt en tot den grond toe in kolen gelegd was, is zij opgebouwd zoo als zij thans nog gezien wordt, en den 10 April 1659 ingewijd. De toren, die voor den brand, drie omgangen had, en met eene verheven spits versierd was, werd plat toegedekt, zoodat hij nu maar twee transen heeft. Het klokke- of voorspel werd achter gelaten maar er werden negen klokken in opgehangen, die allen door den vermaarden HEMONY gegoten zijn, en wanneer zij geluid worden eenen aangenamen en door-dringenden klank geven. De kerk, zoo als zij thans gebouwd is, vormt een evenredig kruis. Het koor rust op twaalf pilaren, waarom henen een trans of omgang is, boven en onder met glas vensteren verlicht. Het middelpand is van dezelfde hoogte als het koor, en mede van bovenglazen voorzien; maar de zijpanden of gangen, die zoo breed als het middelpand zijn, zijn een weinig lager van dak, even als het noorder en zuider kruiswerk. Toen de kerk voltrokken was, is het verwulf niet voltooid, hoewel er niets meer aan te doen was dan het met planken te bekleeden, hetwelk eindelijk in het jaar 1725 geschied is, nadat er ten W. bij den toren een nieuw orgel geplaatst was. Het koor is, even als de omloop, met onderscheidene geschilderde glazen versierd, en er hangen acht koperen kroonen in deze kerk. Op het koor ziet men de begraafplaatsen der oude Heeren en Graven van CULEMBORG; ook staat daar eene fraaije marmeren lijkbus, waarin begraven ligt VROUWE CATHARINA ALIDA VAN DER DUSSEN, Huisvrouw van den Heer van SLINGELAND, in leven Raad en Burge-meester der stad Rotterdam, welke te CULEMBORG in het jaar 1745 overleden is. Men vindt in deze kerk mede nog eene uit den brand van het jaar 1654 geredde bank, op welke het beeld van de *H. BARBARA* staat.

Vroeger hadden de Herv. hier nog eene kerk, de Kleine kerk of *St. Jans kerk* geheeten, omdat zij vóór de Hervorming aan den *H. JOHANNES den Dooper* was toegewijd. Voor deze kerk, welke op *den Wal* stond, werd destijds de Pastoor genomen uit de abdij van Marienweerd, van welke de Abt een zeer aanzienlijk huis naast deze kerk had staan, alwaar hij somwijlen voor eenigen tijd zijn verblijf nam, en daarom de Abdij genoemd werd. Na het jaar 1551 is aan de westzijde tegen deze kerk een toren gebouwd, die met twee omgangen voorzien was, zijnde het onderste gedeelte vier- en het bovenste achtkant opgemetseld, en gedekt met eene verheven spits. In dezen toren hingen drie klokken, twee door JAN TOLWES, en de derde door den vermaarden FRANCISCUS HEMONY gegoten. De kerk rustte op twee rijen pilaren. In het jaar 1596 gaf FLORIS, Graaf van *Culemborg* bevel, om deze kerk, die toen bouwvallig werd, te herstellen, hetwelk ook geschiedde. Later weder vervallen zijnde, deed Graaf GEORGE FREDERIK haar, in het jaar 1684, anderwerf opmaken, met uitdrukkelijken last, dat, wanneer de kerk in staat was gesteld, er ten minste eenmaal 's weeks in zoude gepredikt worden, hetwelk evenwel niet geschied is. Op het koor lagen begraven, FREDERIK VAN WINNEN, laatste Abt van Marienweerd, die tot de Hervormde godsdienst was overgegaan, en zijne huisvrouw, zoo als aldaar nog eene blaauwe zerk, met zijn geslachtwapen en een opschrift, te zien was, toen deze kerk werd afgebroken en de plaats, waar zij gestaan heeft, tot een begraafplaats ingerigt.

De Evangelische Luthersche kerk, voorheen de St. Peterskerk of Gasthuiskerk geheeten, staande op den hoek van de *Achterstraat* en de *Golberdingsche straat*, is na het jaar 1422, in de plaats van een vroeger aldaar gestaan hebbende kerk, welke door den brand van dat jaar vernield was, weder opgebouwd. In het jaar 1366 stond FLORIS I, Graaf van *Culemborg*, toe, dat de Hervormde leer in deze kerk zou worden gepredikt. Dit duurde echter niet lang, want in het volgende jaar moest de Graaf, zoowel als de andere Hervormden het land ruimen. Na de pacificatie van Gent echter weder teruggekeerd, gaf hij de St. Barbarakerk aan de Hervormden, en de St. Peterskerk bleef alsnu verlaten, tot dat GEORGE FREDERIK, Graaf van *Waldeck* en zijne gemalin ELISABETH CHARLOTTE, Gravin van *Nassau*, die in de jaren 1676 en 1677, op eigen kosten, ten dienste van hunne geloofsgenooten, de Evangelisch-Lutherschen, deden vernieuwen en opbouwen, terwijl zij haar hovendien begiftigden met een fonds, dat toereikend was tot het onderhoud van eenen Predikant, eenen koster en voorzanger, alsmede met eenen vrije woning voor den Predikant. De kerk is een fraai, ruim en zindelijk gebouw. De predikstoel, die thans tegen het koor geplaatst is, stond weleer dwars tegen den zuidermuur, omdat ten N., buiten tegen de kerk aan, een gebouw, bestaande uit vier vertrekken, opgetrokken was, hebbende het uitzigt in de kerk, in welke vertrekken het vorstelijk hof en de hovelingen, gedurende de godsdienst-oefening zich bevonden. De kerk is versierd met onderscheidene koperen kroonen en geschilderde glazen, zijnde giften van de vorstelijke familie. Ten W., tegen den gevel, is eene gaanderij en daarop een orgel, hetwelk in het laatst der zeventiende eeuw door Jonkheer EMANUEL FREDERIK DE MONTFOORT, een Roomsgezind edelman, die te CULEMBORG woonde, aan deze kerk vereerd is. Deze kerk is in het jaar 1859 geheel vernieuwd.

De R. K. Kerk, op de *Markt*, is aan de H. BARBARA toegewijd. De voorgevel, welke op eenige pilaren rust, is zeer fraai, inwendig prijkt zij met drie altaren, eenen fraai gewerkten predikstoel en de borstbeelden van eenige voorname Jezuiten. — De R. K. hadden, behalve de hiervoor vermelde kerken, nog drie kapellen, zoo in als onder CULEMBORG, als een aan den *Havendijk*, tot het Elizabeths-gasthuis behoorende, en thans dienende tot stal; een even buiten de Zandpoort, de St. Anne-kapel geheeten, die door de beeldstormers, nadat alle beelden en schilderijen in eenen nacht vernield en verbrijzeld waren, in het begin van Augustus 1366, is omver geworpen; en eene te *Redichem*; zie voorts dat woord.

De Kerk der R. K. van de oude Clerezij of Jansenisten aan de *Varkenmarkt*, in het jaar 1836, wegens bouwvalligheid, afgekeurd zijnde, is in de plaats daarvan een nieuwe gesticht, die den 16 November van dat jaar door den Aartsbisschop van Utrecht is ingewijd. — De Synagoge op de *Wal* is zeer klein.

Men heeft er een uitmuntend Weeshuis, aangelegd door vier Executeurs, van den uitersten wil van vrouwe ELIZABETH VAN CULEMBORG, de dato 25 Mei 1335, en voltrokken door MILCHIOR VAN CULEMBORG, eenen dier executeuren, zijnde de andere inmiddels overleden. Voornoemde vrouw ELIZABETH, had bij dit Testament besproken, dat alle hare giften, legaten, doodschulden, enz. voldaan zijnde, de regte armen het overschot van hare goederen zouden erven en genieten. Om aan dit Christeelijk oogmerk te voldoen, besloten de executeurs een weeshuis te stichten, voor 48 kinderen, namelijk 24 jongens en 24 meisjes, alsmede voor 12 maagden,

en kochten daartoe een grond en erf aan, van ouds *ten Heyligen leven* geheeten, waarop zij een aanzienlijk gebouw stichtten, zoo als dat nog in wezen is, uitkomende met eene poort aan de *Achter- of Heerestraat*. In dit voortreffelijk ingerigt gesticht vindt men in de eetzaal der meisjes een kunstig bewerkt altaarstuk, waarop het eerste Avondmaal, door Jezus met zijn discipelen gehouden, is afgebeeld; op een der deuren ziet men het eten van het paaschlam, en op de tweede deur den grooten maaltijd van Koning AHASUERUS; als de deuren toegesloten zijn, ziet men op de buitenzijde het vallen en het inzamelen van het manna. In eene andere zeer groote zaal treft men eenige afbeeldsels van de Graven en Gravinnen van CULEMBORG aan, waaronder dat van vrouw ELIZABETH en hare beide gemaals.

Het Oudemannen- en Vrouwenhuis, eigenlijk het Elizabeths-gasthuis, aan den Havendijk, waarin twaalf oude mannen en vrouwen worden opgenomen, die er ieder vrije woning hebben, is gesticht in het jaar 1552 door ANTHONIS VAN LALAING, Graaf van *Hoogstraten*, en zijne Gemalin ELIZABETH VAN CULEMBORG.

Van het St. Petersgasthuis, waarvan de kerk, thans, zoo als wij gezien hebben, bij de Evang. Luth. in gebruik is, en dat, in het jaar 1422 afgebrand zijnde, door JOHAN IV, Heer van *Culemborg*, weder opgebouwd werd, worden de inkomsten gebruikt tot onderhoud van arme ingezetenen, die daar bedeeling krijgen.

De Fundatie van van Baden bestaat in zes woningen of kameren, als vier in de *Achterstraat*, over het Weeshuis, en twee in de *Meent*, gesticht door zekeren VAN BADEN, voor oude vrouwen, die daarin gehuisvest worden en bedeeling krijgen.

Vroeger had men hier buiten de Lekpoort, ten O. van den Havendijk, eene Lazarij of Lazarushuis, tot het ontvangen van met melaatsheid besmette lieden. Dit huis, met het ophouden van die ziekte, buiten gebruik geraakt zijnde, is in de zeventiende eeuw afgebroken, en nu geheel verdwenen, wordende de nagedachtenis nog bewaard door de benamingen van den Lazarusweerd, den Lazarusboomgaard enz.

Er bestaat hier een klein R. K. Seminarium, in de *Ridderstraat*, dat in het jaar 1825 vernietigd, doch in het begin van dit jaar (1841) weder geopend is, en waarin door 3 Hoogleeraars aan 40 studenten onderwijs werd gegeven. Ook heeft men er eene Latijnsche School, waarin alleen door eenen Rector onderwijs gegeven wordt. De eerste dien wij als Rector aan deze school vermeld vinden, is geweest Mr. ABRAHAM WAGARDUS, die tot 1750 dat ambt schijnt te hebben waargenomen.

Voorts heeft men te Culemborg 4 scholen, als eene Fransche kostschool voor jonge Heeren; eene School voor jonge Jufvrouwen, met 20 leerlingen; eene Stads armenschool en twee Bijzondere scholen.

Vroeger bestond hier ook een Departement der Maatschappij, *Tot nut van 't Algemeen*, hetwelk den 9 October 1803 opgericht was: maar in het jaar 1854 is te niet gegaan.

CULEMBORG is de geboortepl. van den Bisschop van Roermonde, HENDRIK VAN CUYK; van den Gouverneur-Generaal van Neerlands-Indië ANTONY VAN DIEMEN, geb. in 1595 of 1594, † 19 April 1645; van den Staatsman, FLORIS VAN PALLANDT, Graaf van *Culemborg*, geb. 28 Mei 1577, † 4 Junij 1659, na onder anderen, in 1618 Gezant aan het hof van Deneinarken, en in het jaar 1625 gevolmagtigde op de Vredehandeling te 's Gravenhage te zijn geweest: en van den Nederduitschen

dichter ROELOF DE KLOVER, geb. in 1792, † 15 Julij 1854, als Predikant bij de Evangelisch-Luthersche gemeente te Breda.

In het jaar 1422 werd te CULEMBORG eene zamenkomst of congres gehouden, van de in oorlog zijnde Mogendheden, om eenen vrede te treffen, welke daarop gevolgd is tusschen REINOLD IV, Hertog van *Gelre*, JAN, Hertog van *Beijeren*, FREDERIK VAN BLANKENHEIM, Bisschop van Utrecht, de steden Utrecht en Amersfoort, alsmede tusschen HUBRECHT V, Heer van *Culemborg* en die van Utrecht. — In dat zelfde jaar is de oude stad met de St. Barbarakerk en het St. Petersgasthuis en kerk ten eenemale afgebrand.

ZWEDER VAN CULEMBORG, de twee en vijftigste Bisschop van Utrecht, zich genoodzaakt ziende voor den aanhang van zijnen mededinger naar die waardigheid, RUDOLPH VAN DIEPHOLT, de wijk te nemen, begaf zich naar CULEMBORG, waar RUDOLPH, die, gedurende zijn afwezen, onder den titel van Postulaat, het Bisdóm bestuurde, alle middelen aanwendde, om hem in handen te krijgen, en zelfs in 1427, hem door vergif zocht te doen van kant helpen. Dit echter mislukt zijnde, zond RUDOLPH den 23 Februarij 1428, JAN VAN BUREN, Proost van Aken, en St. Maria, te Utrecht, mitsgaders vele van de hem toegedane Hoeksche partij, en eene menigte krijgsvolk, zamen omtrent vijftien honderd man sterk, naar CULEMBORG, waar zij des nachts, aan de oostzijde der stad, eene brug over de gracht wierpen, en de stadsmuur beklommen. De Proost kwam met veertig man binnen, en liet tot een teeken, voor degenen, die nog buiten waren, de trompet steken. De burgers, onraad vernemende, kwamen voor den dag, terwijl de vijanden, die zich in de stad bevonden, zich naar de poort spoedden om ze te openen, voor degenen, die buiten waren, onderwege vier gewapende burgers dood slaande. De Culemborgers, middelerwijl onder de wapens gekomen zijnde, en zich bijeen gevoegd hebbende, boden wakker tegenstand en kregen den Proost met achttien van de zijnen gevangen, die zij aanstonds nedervelden, behalve den Proost, wien een schandelijker, smadelijker en smartelijker dood beschoren was, want onder de wijven geraakt, werd hij naar de oude vischmarkt gesleept en aldaar op eene der vischbanken gelegd, en aan mooten gekapt. Bij overlevering of uit oude aantekeningen weet men, dat de Proost digt bij de Slotpoort uit een riool werd getrokken, waarin hij, uit groote vrees, en om zijn leven, ware het mogelijk, te behouden, gekropen was. De overige manschap, die in de stad was, ontkwam, en die buiten waren, vlugttten naar Utrecht; wordende alzoo CULEMBORG en de goede ingezetenen van dezen verderfelijken aanslag bevrijd. Ter gedachtenis aan den dood van den Proost, werd een hoofd van steen, ten ruwste uitgehouwen, aan de binnenzijde van den muur der Slotpoort, naar de straat ziende, gemetseld, verbeeldende het hoofd van dezen voorvechter, hetwelk aldaar nog te zien is.

GERRIT, bastaard van HUBRECHT, Heer van *Culemborg*, van zijn oom, JAN IV, de honderd schilden niet ontvangende, die hem bij uitersten wil van zijnen vader waren toegezegd, ondernam, in het jaar 1449, eenen aanslag op CULEMBORG, die echter slecht uitviel, want zestien van zijne gezellen werden gevangen, onthoofd en op raden gesteld, onder welken was eenen WOUTER VAN AMSTEL, gesproten uit het bloed van CULEMBORG.

In het jaar 1466 rukte, ADOLF Hertog van *Gelder*, onvoorziens op CULEMBORG aan, maar de burgers, eenen moedigen uitval doende, raakten, omtrent Golberdingen, handgemeen met de Gelderschen. Toen

kreeg ADOLF de nederlaag en de zijnen zagen zich genoodzaakt naar Tiel te vlugten, doch onder weg werden velen doodgeslagen. Anderen werden gevangen genomen en op rantsoen gesteld. Het steegje waar de Gelderschen de nederlaag kregen, wordt nog *Hertog-Adolfs-steegje*, of *Olofssteegje* geheeten.

Op het laatst van de maand September 1567, stond CULEMBORG aan de woede van de beeldstormers ten doel. Zij kwamen 's nachts in de St. Barbarakerk, waar zij alle beelden verbraken, de reliquien of overblijfsels der Heiligen verstrooiden, de heerlijke altaar- en miskleederen in een daartoe aangestoken vuur binnen de kerk verbrandden. Daarna viel men op de kloosters, van welken dat van Jeruzalem of het H. Graf bijzonder veel te lijden had; zoodat door deze woede alles vernield werd en de kerkelijke diensten eenen geruimen tijd hebben moeten stilstaan.

Den 8 October 1570 ontstond een zware brand in de oude Molenstraat, door het broeijen van het hooi, dat al te nat bij zekeren AERT DE VEER was thuis gehaald. Door dezen brand werden in deze straat 24 woningen en 7 bergen met hooi en koorn verteerd.

Om voor te komen dat CULEMBORG niet door het Prinsenvolk werd verrast, zond ALVA, den 7 Julij 1572, zeshonderd gewapende manschappen derwaarts; die, in het jaar 1574, gevolgd werden door eenige vaandels Spanjaarden, welke uit Holland herwaarts kwamen en omtrent 60 Duitsche soldaten als gevangenen mede bragten. Deze werden door hen naakt uitgekleeft, twee en twee ruggelings aan een gebonden en uit de veerpont in de Lek geworpen. In het jaar 1576 werd CULEMBORG echter, ten gevolge van de pacificatie van Gent van het Spaansche krijgsvolk bevrijd.

Nadat er in het jaar 1597 eene groote duurte had geheerscht werd CULEMBORG, in het jaar 1599, door eene hevige pest bezocht.

In het jaar 1630 ontstond er te dier stede een verschrikkelijk oproer, uit een geringe oorzaak ontstaan. De regering had namelijk goedgevonden ten voordeele van de stad eene molenkar aan te leggen, waarmede het koren van en naar den molen zoude gebragt worden, ten einde daardoor te beletten, dat de molenaars meer vorderden dan hun toekwam en tevens dat de stads-accijnsen op het gemaal niet ontdoken werden. Hier tegen verzette zich het gemeen; waarop een der oproerigste vrouwlieden, bij den kop gevat en gevangen gezet werd. Nu geraakte het volk zoodanig in woede dat men het stadhuis, werwaarts de Regering zich begeven had, bestormde, er de glazen in smeed en de deur zocht te vermeesteren, zoodat de regering zich gedrongen zag de gevangene los te laten. De Graaf, die destijds uitlandig was, hiervan berigt ontvangen hebbende, kwam spoedig in stilte te CULEMBORG, met eenig krijgsvolk, dat men heimelijk wist binnen te brengen. Hierop werden eenige van de schuldigsten gevangen genomen, hetwelk echter niet konde geschieden, zonder dat een der voornaamste oproermakers werd ter nedergeschoten. Twee der gevangenen werden ter dood veroordeeld, maar bekwamen, op voorspraak der voornaamste ingezetenen, pardon van den Graaf, waarna de stad weder tot rust keerde.

Toen de veepest, in het laatst van het jaar 1744, in Noord-Holland uitgebroken, in Zuid-Holland en het Sticht vreesselijk woedde en in het volgende jaar ook tot CULEMBORG doordrong, werd het gemeen wijs gemaakt, dat de Pater Jezuit, die alhier de R. K. kerk bediende, een middel had, dat op eene wonderdadige wijze, de zieke beesten genas. Dit gerucht, zich ook door Holland en Utrecht ver-

spread hebbende, veroorzaakte eenen grooten toevloed van menschen, die met kannen en kruiken, van heinde en verre aankwamen, om van dit water te halen en het den beesten in te geven. Men vindt aange-teekend, dat in plaats van ééne nachtschuit van Leyden op Utrecht er dikmaals twee en drie, ja zelfs vier aankwamen, opgepropt met menschen, die dan over de Vaart, of langs eenen anderen weg, als in bedevaart naar CULEMBORG optrokken, doch aangezien men de beloofde uitwerking niet gewaar werd, en het verkoopen van dit middel van hooger hand verboden werd, hield deze handel spoedig op.

CULEMBORG (GROOT-), koffijplant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie CUYLEMBURG (GROOT-).

CULEMBORG (KASTEEL-VAN-), voorm. kast. in het graafs. *Culemborg*, prov. *Gelderland*, ten O. van de stad Culemborg.

Het was omtrent het midden der veertiende eeuw, door JOHAN, Heer van *Culemborg* gebouwd, ter vervanging van een ander dat ten W. der stad, buiten de Golberdingsche poort, omtrent het jaar 1271 opgetrokken en omtrent zeventig jaren later door gezegden Heer JOHAN afgebroken was. Allereerst bouwde hij de groote zaal, welke het uitzigt had op den voorburg, vervolgens ten O. daarvan eenen zwaren vierkanten toren, vier verdiepingen hoog. Hij versterkte zijn slot met een zwaar rondel, en zijn broeder, Heer GERARD, bouwde den rondel of witten toren.

Behalve dit gebouw was er ook een Nederhof ten Z. en O. betimmerd, en aan de Noordzijde besloten met eenen muur en gaanderij op steenen bogen rustende, aan wier einde een wachttorentje pleeg te staan. Ten O. op de hoeken waren twee vierkante zware torens. Een gedeelte der gebouwen zoo ten Z. als dat ten O., van ouds genaamd het zwarte varken, is geheel en al ingestort of afgebroken, zijnde daarvan nog eenige vertrekken, als de Raadkamer, de Leenkamer en de Zuid-oostertoren, waarin de archiven bewaard werden, overig. De stallingen ten O. van dit Nederhof, mede binnen eene gracht gelegen, zijn tot eene branderij ingerigt. Vóór het kasteel is een plein, den Voorburg genaamd, hetwelk met twee poorten, zoo naar buiten naar de dreven als stadwaarts plagt te worden afgesloten. Hier waren van ouds de kaatsbaan, met eene hooge muur omringd, later tot een woonhuis vertimmerd; de piqueurstallingen, en 's Gravenhof, welke laatste onder de Geldersche regering bij gedeelten in erfpacht is uitgegeven.

Het zoo trotsche KASTEEL VAN CULEMBORG heeft reeds veel van zijnen luister verloren, ten tijde van Graaf FLORIS I, toen het met Spaansch krijgsvolk is bezet geweest. Naderhand zijn er de Franschen, in de jaren 1672 en 1675, in gelegerd geweest, en dezen hebben er rijklijk het hunne aan toegebracht, om het te vernielen; waarom dan ook de toenmalige Graaf het verlaten heeft, en het klooster Marienkroon tot zijn verblijf heeft doen gereed maken, waardoor het kasteel den naam van het OUDERHOF en het vertimmerde klooster dien van het *Nieuwehof* heeft verkregen. Sedert is dit slot vervallen, doordien er bijna geen hand aan werd gehouden, en eindelijk is het Bovenhof in het jaar 1753 afgebroken en het puin aan den Muiderzeedijk gebruikt. Destijds bleef echter den Witten toren staan, doch die is in het jaar 1812 almede afgebroken.

CULEMBORG (LAND-VAN-NIEUW-), verl. grond in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie CUYLEMBURG (LAND VAN NIEUW-)

CULEMBURG (NIEUW-), verl. plant. in *Nederlands-Guiana*, kol. *Suriname*. Zie CUYLEMBURG (NIEUW-).

AARDRIJKSKUNDIG

WOORDENBOEK

DER

NEDERLANDEN,

BIJEENGEBRAGT

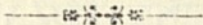
DOOR

A. J. van der Aa,

ONDER MEDEWERKING VAN EENIGE VADERLANDSCHE
GELEERDEN.

DETTIENDE DEEL.

A A N H A N G S E L.

TE GORINCHEM, BIJ
J. NOORDUYN EN ZOON.

1854.

Haarlem, gem. *Bloemendaal-Tetterode-Aalbertsberg-en-de-Vogelenzang*, 2 u. Z. van *Bloemendaal*, 20 min. O. van den *Vogelenzang*. — Dit landg. beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 49 bund. 98 v. r. 45 v. ell., en wordt in eigendom bezeten door den Heer Mr. C. DIEMONT VAN ZUID-SCHALKWIJK, woonachtig te Amsterdam.

* CROMWIEL (NIEUW-) beslaat, volgens het kadaster, met de dijken, eene oppervlakte van 122 bund. 55 v. r. 5 v. ell., waaronder 116 bund. 99 v. r. 58 v. ell. schotbaar land; bevat het geh. de Bogt, het zuidelijk gedeelte van het geh. Welberg en eenige verstrooide hofsteden en woningen; te zamen 50 h.

CROMWIEL (OUD-) beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 94 bund. 21 v. r. 77 v. ell. met de dijken, waaronder 87 bund. 25 v. r. 41 v. ell. schotbaar land.

* CRUCHTEN, heeft 280 inw., de par. telt met de bewoners van Beisten, Schlederhof. Seilerhof, en Klein-Burgshof 550 zielen.

* CRUIS (ST.) ontleent zijnen naam van de vroeger daar gewoonde hebbende Kruisheeren. — Deze Heeren bewoonden aldaar een uitgestrekt goed, ongeveer 80 bund. groot en hielden een collegie, dat door vele studenten bezocht werd, in de thans nog aldaar bestaande schoone gebouwen, welke nu tot twee pachthoeven gebezigd worden. Hunne kerk, welke aan deze gebouwen aangebouwd was, wordt thans tot schuur gebruikt. Deze Heeren werden in het jaar 1795 genoodzaakt te vlugten, ten gevolge van de inbezitneming dezer landstreek door de Franschen, welke deze goederen tot domein verklaarden en verkochten. Zij werden toen aangekocht door de Heeren LOUIS BEMELMANS en MARIE EMANUEL COENEGRACHT, die er twee pachthoeven van gemaakt hebben, welke zij nog bezitten.

CRUQUIUS (DE), stoom- waterpomp molen, prov. *Noord-Holland*, bij *Heemstede*. Het is een der drie stoom- waterpomp molens, om het *Haarlemmer-meer* droog te malen, in 1847 aanbesteed, en werkt met 9 pompen, die het water uit het meer op de ringvaart brengen, en ieder bij elken slag omtrent 8 teerling ellen of 8000 Ned. kannen ophalen.

CRUQUIUS-OVERLAAT (DE), overlaat in den *Biesbosch*, gedeeltelijk prov. *Zuid-Holland*, gedeeltelijk prov. *Noord-Brabant*. Hierdoor wordt verstaan dat gedeelte daarvan, gelegen langs de *Merwede* en begrepen tusschen den *Ouden Wiel* en de *Hoogkil*, waarvan de landen, platen en gorzen, niet hooger bekaad mogen worden, dan 1,955 ell. boven A. P., ten einde eenen overlaat daar te stellen voor het opperwater, dat vroeger, bij ijsgang, dijkbreuken in den *Alblasserwaard* veroorzaakte, zoo als in 1655, 1658, 1709 en 1726, door dien het griendhout aldaar eene opstopping veroorzaakte.

CRIJ (TEN-HALVE-), voorm. schor. prov. *Zeeland*, O. van *Vere*, hetwelk in 1618 gewonnen werd en na de bedijking de *ORANJE-POLDER* genoemd is. Zie dat woord.

* CULENBORG, kant., beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 15,022 bund. en telt 1817 h., bewoond door 2145 huisgez., uitmakende eene bevolking van ruim 12000 inw.

* CULENBORG, gem. Bl. 145, reg. 5 en elders staat: CULENBORG, lees: CULENBORG. — De twee binnenpoorten, welke vroeger te CULENBORG bestonden, heetten de *Havendijkspoort* en de *Lanksmeederspoot*, van welke de eerste reeds, tusschen de jaren 1750 en 1760, is afgebroken. — In 1518 is, op last van den Graaf ANTONIS VAN LALAING,

voor het eerst eene haven gegraven buiten de Lekpoort. Graaf Floris II liet eene andere maken in het jaar 1609, buiten de Goilberdingsche-poort; daar deze laatste echter aan het oogmerk niet voldeed; heeft men wederom, tot op heden, gebruik gemaakt van de eerste, buiten de Lekpoort, welke, in het jaar 1791, door verbreding en verdieping, aanmerkelijk is verbeterd. — Men telt er ongeveer 50 straten en 5 markten, zijnde de Grootemarkt, de Vischmarkt en de Varkenmarkt. — Buiten de wekelijksche markt, welke op Dingsdag invalt, zijn er de volgende jaarmarkten: de Paardenmarkt, invallende op den vierden Maandag in de Vasten, waarop daags daaraan de Kermis volgt, welke acht dagen duurt, en drie Beestenmarkten, invallende op de drie eerste Dingsdagen der maand November. — CULENBORG telt binnen zijne wallen ruim 4000 inw. — De vroeger hier bestaan hebbende Munt was ingesteld door Graaf Floris I, in het jaar 1589, en werd gehouden in een huis, in de Ridderstraat, opzettelijk daartoe aangekocht. Deze Munt heeft echter slechts twee jaren blijven bestaan, als zijnde toen, bij besluit van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, voor altijd opgeheven en vernietigd. — De kerk, te CULENBORG, in het jaar 1422 afgebrand zijnde, is, door JOHAN IV, Heer van CULENBORG, weder opgebouwd. — Bl. 144, reg. 6, staat: den 10 April lees: den 10 November. — Reg. 22, staat: het koor is, lees: het koor was te voren, Reg. 29 en 30, staat: Men vindt — de H. Barbara staat. *dit moet wegvallen.* — De Kleine- of St. Janskerk te CULENBORG is in het jaar 1826 afgebroken. — Bl. 145. De R. K. kerk op de Markt, te CULENBORG, in het jaar 1627 gebouwd, is, na de vergrooing en herbouwing in 1817, met eenen toren voorzien. — De kerk der R. K. van de Oude Clerezy is ingewijd onder aanroeping van de H. BARBARA en den H. ANTONIUS, Kluzenaar, aan wien ook de vorige kerk was toegewijd. De Synagoge is in het jaar 1791 gebouwd. — Bl. 146. In het Oude Mannen- en Vrouwenhuis worden acht oude mannen en acht oude vrouwen opgenomen. — Het R. K. Seminarium te CULENBORG is thans met dat van 's Heerenberg vereenigd, en telt nu 140 Studenten, terwijl er door éénen President en zes Hoogleraren onderwijs gegeven wordt. — De Latijnsche school was reeds in het jaar 1650 gesticht, en daarin werd onderwijs gegeven door eenen Rector en eenen Conrector. — Men heeft te CULENBORG 5 scholen, als: eene Fransche kostschool voor jonge heeren, zijnde tevens de Stadsschool, met 50 leerlingen; eene School voor jonge jufvrouwen, met 25 leerlingen; eene Stad armenschool, met ruim 150 leerlingen, en twee Bijzondere scholen van de tweede klasse, van welke de eerste door 75, de andere door 70 leerlingen bezocht worden. — Bl. 148. Nimmer trof de stad en het voormalige graafschap CULENBORG eene geduchter ramp, dan in de jaren 1672 en 1673, ten gevolge van den vijandelijken inval der Franschen, hier te lande en binnen die stad. Echte berigten van dien tijd vermelden, dat door hen alles werd geroofd, verbrand en verwoest; dat binnen de stad meer dan 100 huizen zijn onder den voet gehaald en verbrand, en daar buiten al de boomgaarden, plantsoenen en verder houtgewas zijn omgehouden en gekapt, deels verbrand, deels naar andere plaatsen vervoerd en aldaar verkocht; dat de ingezetenen deerlijke schade leden door de gestadige inlegering in hunne huizen van tusschen de 4000 en 7000 krijgslieden te gelijker tijd, die van alles rijkelijk moesten worden voorzien; dat eindelijk, buiten de vaste brandschatting van f 4000 per maand,

waarop de stad was gesteld, van de ingezetenen onderscheidene duizenden, zoo in geld, als in leverantie van allerlei goederen, zijn afgeperst en srtengelijk ingevorderd; zoo dat, het geen verwondering kan baren, dat de geheele schade, door de Franschen, in de jaren 1672 en 1673, aan de stad en lande van CULENBORG toegebracht, en na hun vertrek door de Regering, met deskundigen naauwkeurig opgenomen en daarvan een specifieke staat opgemaakt, welke nog voorhanden is, heeft bedragen de aanzienlijke som van viermaal honderd en vijftig duizend een honderd vier en negentig gulden.

* CULENBORG (KASTEEL VAN). Behalve het hoofdgebouw was er ook een Nederhof ten Z. en O. betimmerd, en aan de noordzijde besloten met eenen muur en gaanderij, op steenen bogen rustende, aan wier einde een wachttorentje plag te staan. Ten O., op de hoeken, waren twee vierkante, zware torens. Een gedeelte der gebouwen, zoo ten Z. als dat ten O., van ouds genaamd het Zwarte Varken, is geheel en al ingestort of afgebroken, zijnde daarvan nog eenige vertrekken, als: de raadkamer en de zuidooster-toren, waarin de archieven bewaard werden, tot in het begin dezer eeuw aanwezig geweest. De stallingen, ten O. van den Nederhof, mede binnen eene gracht gelegen, werden tot eene branderij ingerigt. Voor het kasteel was een plein, den Voorburg genaamd, hetwelk door poorten, zoo naar buiten naar de dreven als stadwaarts, plagt te worden afgesloten. Hier waren van ouds de kaatsbaan, met eenen hoogen muur omringd, later tot een woonhuis vertimmerd; de pikeurstallingen, thans afgebroken, en 's Gravenhof, thans 's Heerenhof, welke laatste, onder de Geldersche regering, bij gedeelten in erfpacht is uitgegeven. — De Witte toren is reeds in 1733 afgebroken, terwijl het geheele overschot van het Oude-Hof in het jaar 1812 geheel voor afbraak verkocht is.

CUNERA, Latijnsche naam van het riviertje DE KUINDER, prov. Friesland. Zie KUINDER (DE). W.

CUNERABERGJE (HET), hoogte in het Overkwartier der prov. Utrecht, gem. en 5 min. O. van Rhenen, van waar men een schilderachtig gezicht op de stad en den Rijn heeft.

* CURAÇAO, eil. Bl. 153. De R. K. maken drie statien uit, als die van Curaçao, welke eene kerk te Willemstad heeft; die van den H. JOSEPH aan de westzijde en die van de H. ROSA aan de oostzijde van het eil. De eerste stat. wordt bediend door eenen Pastoor, drie Kapellanen en twee Spaansche Priesters als Adsisenten, bij gebrek aan Nederlandsche Geestelijken, tot zekere dienstverrigtingen gemagtigd. De beide andere stat. hebben ieder eenen Pastoor.

* CURRINGEHORN ligt 5 u. W. Z. W. van Zuidhorne, 1½ u. W. Z. W. van Grootegast. De zandgrond in dit geh. is tamelijk hoog, met veel eikenhout bezet. Men telt er ruim 80 inw.

* CUYK, vlek, heeft 5 leerlooijerijen, 5 brouwerijen, 2 olieslagerijen en 1 kunstzijnmakerij. — Tot het bouwen van de Herv. kerk hebben de Heer P. VAN DER LEE en zijne echtgenooten een stuk lands aan de gem. vereerd. In het jaar 1850 is in deze kerk een orgel geplaatst, bekostigd uit de gelden, daartoe door den Heer J. DIOTATI vermaakt. In het jaar 1856 is deze kerk, even als de predikantswooning, hersteld.

CUYKSCH-HEIDE (DE), geh., prov. Noord-Brabant. Zie HEIDE. W.

CUZEMERBALK, geb., prov. Groningen. Zie JOUWER. W.